

RECENSIONI

Aleksandar Stefanović, *Les numéraux en bosniaque, croate, monténégrin, serbe*. (Travaux publiés par l'Institut d'études slaves). Institut d'études slaves, Paris 2019, 526 pp.

Knjiga kojoj se piše prikaz proistekla iz doktorske disertacije autora Aleksandra Stefanovića, *Les numéraux en serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe): normes des standards et problèmes syntaxiques*, odbranjena 2010. godine na pariskom univerzitetu Sorboni, pod rukovodstvom mentora Paul-Luis Thomas, pred komisijom koju su činili Christine Bracquenier, Jean Breuillard i Dragana Mršević-Radović.

Istraživački pristup autora podudara se s konceptom predstavljenim u gramatici¹ koju su objavili Paul-Louis Thomas i Vladimir Osipov, 2012. Godine. Podudarnost se reflektira i u samom naslovu knjige, kojim se istraživano znanstveno područje određuje kao gramatički segment u okviru BCMS jezika. Oznaku BCMS autori predstavljaju kao naziv za – bosansko-crnogorsko-hrvatsko-srpski jezik, za srednjojužnoslavenski dijasistem² koji je u prošlosti prekrivao standardni srpski ili hrvatski, odnosno srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik, a danas se u okviru studijskih programa na univerzitetima van prostora bivše Jugoslavije izučava na osnovu kodifikatorske i lingvističke literature četiri standardna jezika. Autori pritom uglavnom uzimaju u obzir kategorije autonomnosti standardnog jezika i artifičnosti neorganskih idioma.³ Poučavanja jezika za studente kojima to nije maternji jezik imaju određenu metodološku korist od literature (pogotovu od priručnika) pisanih za srpskohrvatski jezik, prema tome i od modela u kojem se gramatičko ustrojstvo metodički

(¹) *Grammaire du bosniaque, croate, monténégrin, serbe*. Institut d'Études Slaves, Paris 2012.

(²) Sistem dijalekata triju narječja, kajkavskog, čakavskog, štokavskog, odnosno u daljoj prošlosti, prije konvergencije zapadne i istočne štokavštine u novoštokavski dijalekt – kajkavskog, čakavskog, zapadnoštokavskog i istočnoštokavskog.

(³) U knjizi se podrazumijeva koncept o genetskoj identičnosti hrvatskoga sa srpskim (str. 13), koji se u recentnijoj literaturi dovodi u pitanje. Vidjeti: G. Holzer, *Povijesna gramatika hrvatskoga jezika: uvod i fonološka povijest standardnoga jezika* (= *Historische Grammatik des Kroatischen: Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, 2007).

predstavlja kao ustrojstvo jednog jezika. Nastanak svakog novog gramatičkog priručnika u sistemu studija za strance obilježen je dodatnim sociolingvističkim opservacijama, koje pak nikad ne mogu dovoljno pojasniti aktuelnu jezičku stvarnost. Uspostavljanje relacije s prošlošću, ustvari znanstveno traganje za uzrocima, susreće se s terminološkom problematikom koju bi bilo potrebno revidirati. Naprimjer o varijantama se (zapadnoj i istočnoj) može govoriti samo u slučaju postojanja jedinstvenog standarda, jezik se inače ispoljava u neprebrojnim varijacijama u odnosu na svaki pojedini savremeni standard. Danas se termini istočna varijanta i zapadna varijanta mogu smatrati odumrlim naprosto zato što ne postoji standard BCMS jezika. Zbog toga se više ne može govoriti o dvama ravnopravnim, ali geografski različito distribuiranim primjerima upotrebe nekog standardnog oblika kao što je to bio slučaj u srpskohrvatskom jeziku. Postojanje dvojnosti u savremenim standardnim jezicima danas više nije kategorija koja označava govornikovo pravo na izbor u svom svakodnevnom govoru, već je uvijek jedna od dviju ponuđenih mogućnosti označena kao snažno stilski obilježena. Uvažavanje ove činjenice povećalo bi objektivnost kod donošenja sociolingvističkih ocjena i zaključaka nakon inače veoma precizne i opsežne analize koju je proveo Aleksandar Stefanović.

Drugi segment koji potencijalno može jako utjecati na rezultate istraživanja jeste pitanje izbora korpusa (izvora). U knjizi koja se bavi gramatičkim određenjem brojeva predstavljen je obiman korpus, koji je relevantan s obzirom na koncept knjige, jer su uzeti u obzir i pisci iz razdoblja prije uspostavljanja srpskohrvatskog standarda, zatim pisci koji su djelovali u epohi srpskohrvatskog standarda, te savremeni autori koji pišu na bosanskom, hrvatskom, srpskom i crnogorskom standardu. Pritom je uspostavljena još jedna provjera za donošenje zaključaka o aktuelnom govornom jeziku, naime uzet je u obzir dodatni korpus koji predstavlja izbor od nekoliko televizijskih kanala, a kao korektiv za ocjenu u pogledu stepena artifičnosti medijskog jezika izabrano je petnaestak informatora koji su učestvovali u anketama. Pri izboru reprezentativnih pisaca savremenog hrvatskog i savremenog srpskog standarda autor je birao hrvatske književnike iz Hrvatske i srpske iz Srbije. Ali kako se dolazi do određenja da jedan pisac piše na bosanskom? Ova kategorija asimetrično je postavljena u odnosu na druge dvije. Naime, autor objašnjava kako pod bosanskim jezikom podrazumijeva „govorni jezik svih stanovnika republike Bosne i Hercegovine, ma koje etničke pripadnosti (Muslimane, Hrvate, Srbe ili druge),“ potom dodaje kako je razlog tome u činjenici da oni govore isti jezik, iako ga različito nazivaju (str. 33). Autor dakle daje poseban status bosanskom jeziku u okviru koncepcije o BCMS jeziku, izdižući ga iznad kategorije jednog od četiri standardna jezika i predstavljajući ga kao organski idiom, pritom zapostavljajući činjenicu da njegov jedini trenutno postojeći stan-

dard nije standard koji slijede Srbi i Hrvati iz Bosne i Hercegovine.⁴ Autor, naime, kao primjere izraza književnika na bosanskom jeziku daje citate iz djela Nenada Veličkovića,⁵ Stjepana Šibera i Jasmina Imamovića,⁶ koji dovode do zaključaka poput ovog:

Napomenimo da situacija bosanskog izgleda sasvim obrnuto u odnosu na onu hrvatskog jezika. Ne radi se o tom da se izbacuju imenice ili nastavci koji postoje u govoru i potvrđene su u pisanom jeziku, već da se uvode imenice, *tisuća* i *milijun* (kao alternativni izbor za *hiljada* i *milion*), koje ne postoje kod govornika i ne nalaze se, osim nekoliko rijetkih izuzetaka, kod bosanskih autora, bilo savremenih bilo starijih. Ovo uvođenje „kroatizama“ *tisuća* i *milijun* ne čini se da je okrunjeno uspjehom, kako smo već ranije precizirali (str. 77).

O čemu se zaista radi kad je riječ o dozvoljenom izboru *hiljada* i *tisuća* u bosanskom standardu? Jedna od dviju riječi stilski je obilježena kao arhaizam, te nije izbrisana iz normativnih priručnika standardnog jezika. Fenomen ostavljanja izbora između dviju riječi nije ekvivalentan srpskohrvatskom fenomenu dubleta koji je podrazumijevao kod govornika dosljednost pri izboru jedne riječi, a u ukupnoj govornoj djelatnosti masovnu frekventnost obiju riječi.⁷ Rijetki izuzeci o kojima Stefanović govori predstavljajući bosansku jezičku praksu⁸ svode se na prisustvo i jedne i druge riječi u djelu jednog književnika, Džemaludina Alića (str. 61), te na posebno iznenađujući podatak da je svega jedanput u izabranom korpusu koji bi trebao biti reprezentativan za jezik

(⁴) To je, međutim, potpuno razumljiv pristup koji potcrtava činjenicu da nijedna od etnija u Bosni i Hercegovini ne polaže ekskluzivno pravo na to da svoj jezik nazove bosanskim. S istih civilizacijskih osnova trebalo bi da polazi pitanje o imenovanju srednjojužnoslavenskog dijasistema izborom kakvog nacionalnog imena, ili njihove kombinacije koja bi isključila druge govornike sistema.

(⁵) Veličković je u pogledu aktuelnog stanja normativistike, ne bez prizvuka gorke šale, više puta izjavio kako govori i piše „ostalskim jezikom“ (*la langue autriene*), naime jezikom koji ne označava pripadanje bilo kojem od ponuđenih standarda.

(⁶) Pobrojana imena su iz pregleda primjera na str. 61. Za neke druge usporedbe kao uzorak bosanskog jezika koji u dijalektalnom smislu ostaje izvan „skorašnje bosanske norme“ (str. 41) navode se i imena srpskih književnika porijeklom iz Bosne i Hercegovine poput Radoslava Bratića (str. 42).

(⁷) Napomenut ću da alternativna normativna rješenja tako nisu shvatali ni pisci iz srpskohrvatskog razdoblja. To najbolje potvrđuje Krležina izjava, koju A. Stefanović citira na str. 56, da bi pisac koristio i treću riječ kada bi je bilo.

(⁸) Potrebno je ponovo istaknuti da je u koncepciji autora bosanski jezik uzet kao „jezik svih stanovnika Bosne i Hercegovine“.

hrvatskih⁹ novinara u Bosni i Hercegovini upotrijebljen izraz *tisuća* kod Mile Stojića (str. 62). Nakon ovakvog pregleda naročito upada u oči činjenica da od korpusa i načina na koji je on izdefiniiran zavisi relevantnost bilo kakvog zaključka.¹⁰ Osim toga, među izvorima koji treba da predstavljaju jezik starijih pisaca nema npr. Dizdara, Ćatića, ni djela iz prve faze Andrićevog stvaranja, niti pak Divkovića, pa Stefanović zaključuje da je *tisuća* u Bosni iznimna pojava u starijem jeziku¹¹ koliko i danas.

Iako nije u izravnoj vezi s gramatičkom problematikom, držim da je za ciljanu publiku veoma korisno to što knjiga obiluje informacijama o jezičkoj prošlosti, od relativno davne poput Kašićevih postavki o bosanskom dijalektu koji treba ući u osnovu književnog jezika, potom one bliže o idejama ilirskog pokreta i Vukovim normativnim zahvatima, zatim o *Deklaraciji o jeziku* skupine hrvatskih intelektualaca iz 1967. godine, te do procesa koji su vodili oblikovanju stava o bosanskohercegovačkoj književnojezičkoj praksi kao mjestu neutralizacije varijanata srpskohrvatskog jezika.

(⁹) Kao korpus je uzet časopis „Dani“ i emisje BHRT, što s obzirom na uređivački profil medija daje sliku koja ne odgovara stvarnosti bilo kojeg od tri standarda koji su na snazi u Bosni i Hercegovini. U printanim su medijima lektori kojima se daje sloboda u ujednačavanju ukupnog izraza časopisa, a na BHRT, gdje su tri standarda načelno ravnopravna, lektori i urednici koji se prema tekstu kao djelu više autora, novinara, izvještača s raznih područja, odnose slobodnije nego što bi istraživač mogao očekivati.

(¹⁰) U dostupnom online korpusu <<http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html>> pruža se, naprimjer, podatak da su riječi *milijun* i *tisuća* redovna pojava kod Ivana Lovrenovića.

(¹¹) Usp. npr. *tisuć ljeta duboka jest* (Dizdar, *Modra rijeka*), *Iz svake se r'ječi tvoje tisuć čarnih misli lije* (Ćatić, *Gazel*), *u zapućima tisuća ljudi* (Andrić, *Lirika, Noć*), *Da imam tisuću očiju, svijem kolicijem bih dobrovoljno oslijepio uvijek, samo da mi je jošte vidjeti jedan put ljepotu Blažene Dvice Marije* (Divković, *Sto čudes*). Slično se može očekivati, između ostalih, i u jeziku Sime Milutinovića Sarajlije, a potvrđeno je kod Jovana Dučića (str. 59). Pitam se zašto bi trebalo očekivati da se ukine riječ *tisuća* koja u cijelom srednjem vijeku nije imala alternative? Izuzetno bogat korpus srednjovjekovnih dokumenata ne poznaje riječ *hiljada*. Prva pojavljivanja ovoga gricizma u cijelom korpusu diplomatskih dokumenata vezanih za Bosnu dolaze od sultana, u ćirilčnim dopisima s Porte krajem treće četvrtine 15. stoljeća. Kako u ove nezanemarive povijesne podatke uklopiti ocjenu da je *tisuća* kroatizam? Iako je tu riječ stavio u navodnike, iz konteksta se naslućuje da je autor spreman proglasiti *tisuću* „zapadnom varijantom“ kojoj na istoku, ni sada ni ranije, gotovo da nema traga, pa dakle nema ni zdravog razloga za njeno životarenje u savremenim normativnim priručnicima bosanskog standarda. Nasuprot tome, većina autorovih primjedbi za normiranje riječi *milijun* izgleda mi utemeljeno.

U svakom slučaju, najveću vrijednost ova knjiga ima na gramatičkom planu opservacija o oblicima i sintaksičkim karakteristikama brojeva. U tom pogledu autor je nastojao zahvatiti sve detalje, pa iscrpnu analizu, u kojoj se ogleda iskustvo u radu sa stranim studentima, slijede njegove uspješne opservacije.

U prvom dijelu knjige predstavljen je odnos između četiri standarda u pogledu izbora sufiksa zbirnih brojeva *-or/-er*, brojnih imenica *tisuć/hiljada*, *dvje-*, *tri-*, *četiri-sta/dvje-*, *tri-*, *četiri-sto*, *(-)stotinak/(-)stotinjak*. Provjerava se stepen usklađenosti kodifikatorskih rješenja s izborima koji se čine u govornoj praksi i u literarnim ostvarenjima (savremenim i povijesnim).

Razlika u upotrebi između kratkih i dugih formi brojeva 100-900 završava zaključkom da su dugi oblici nešto dominantniji, a da je razlog tome što su upravo oni dugo imali status jedinih književnih formi. Ovoj konstataciji bi trebalo dodati da se radi, također, o dominaciji oblika koje je bilo moguće deklinirati i nakon što su kratki oblici *sъto* (sg.), *sъtě* (du), *sъta* (pl.)¹² postali nepromjenjivi.

онъ же ѿвѣщавъ рече имъ дадѣте имъ вы ѣсти и глаголаше емоу шъдше коупимъ **двѣма стома** пѣнезь и дамъ имъ ѣсти (Mk. 6,37, *Nikoljsko evanđelje*, instrumental duala)

двѣ тисоући и **петъ сать** и петъдесетъ доукать (kralj Ostoja, 1398, genitiv plurala)

Budući da ostale padeže kratkih oblika danas više nije moguće proizvesti (*sъtu*, *sъtoma*, *sъtь*, itd.), sposobnost dekliniranja davala je prednost dužim oblicima pri njihovom kodificiranju kao književno poželjnih, iako su i takve brojne konstrukcije, s dužim oblikom u svom sastavu, u razdoblju kodifikacije također pokazivale sklonost ka gubljenju padežnih oblika.

U okviru teme izbora između *-sta* ili *-sto* Stefanović konstatira da, zbog procesa analogije i činjenice da ih govornici više ne osjećaju kao dual, forme *dvjesta* i *trista* pokazuju tendenciju da budu stilski snažno obilježene.

U knjizi su predstavljene i sve vrste fonetskih redukcija (*četri*, *šesto*, *dvaes* i sl.), s posebnim obzirom na to da ovi oblici piscima služe u karakterizaciji likova, pa su data i objašnjena o dijalekatskim specifičnostima. Autor je predstavio i pregled pravopisnih rješenja kod pisanja složenih brojeva (s veznikom i bez njega).

⁽¹²⁾ U napomeni na str. 75 autor se oslanja na literaturu koja navodi da oblik *sta* predstavlja dual, i da je nastavak za takav dual došao iz kategorije muškog roda. Međutim, teško je zamisliti da bi *sto* koje gubi padeže promijenilo rod, prije će biti da je izgubljen oblik nominativa/akuzativa duala i da se u srednjem rodu umjesto duala upotrebljava pluralni oblik.

U stručnom pogledu knjiga je posebno korisna u dijelovima koji se bave morfološkom i sintaksičkom tematikom preživjelih tragova duala u deklinaciji brojeva (str. 148-201), te gramatičkim slaganjima brojivih i zbirnih imenica s brojem, čemu je posvećen drugi dio knjige (str. 233-500).

Autor konstatira da iako brojevi 2-3-4 još uvijek imaju gramatički potencijal deklinacije u dualu, oni u konstrukcijama izvan nominativa i akuzativa m. r. za sebe vežu isključivo pluralne oblike imenica (*dva velika grada : dvaju velikih gradova*). Brojevi iznad četiri više se ne dekliniraju, gramatički se uklapaju u rečenicu pomoću prijedloga, dok za sebe vezuju supstantive isključivo u genitivu plurala. Tu se predstavlja niz ekvivalentnih konstrukcija koje mogu pomoći u razumijevanju odnosa sintetičke deklinacije brojeva 2-3-4 prema analitičkim sklonidbama konstrukcija s brojevima iznad 4 (*narediti dvjema stotinama : dati naredbu za dvije stotine*). Također se predstavljaju mogućnosti sklonidbe s izvedenim zbirnim brojevima (*pozvala je pet prijateljica : obratila se petorim prijateljicama, pozvao je pet prijatelja : obratio se petorici prijatelja*), te načini deblokiranja supstantiva u ovakvim konstrukcijama izbjegavanjem ponavljanja broja koji je već poznat iz konteksta (*pozvala je pet prijateljica i obratila im se*) ili pomoću izraza koji naknadno kvantificiraju supstantiv (*obratila se prijateljicama, kojih je bilo pet*).

Obrađene su i sintaksičke okurencije zbirnih brojeva sa zamjenicama (*nas dvoje, vas dvoje, njih dvoje, nama dvoma, vama dvoma, njima dvoma*), uz nastojanje da se uspostavi njihova kategorijalna razlika prema brojnim pridjevima *dvoj-i/-a/-e*. Svjedočanstvo kategorijalne razlike brojnih pridjeva prema zbirnim brojevima pronađeno je u zasebnim padežnim oblicima brojnih pridjeva (npr. gen. pl. *dvojih*). Uvođenjem u ispitivanje semantičke kategorije raznorodnosti, odnosno neutralnosti roda kod upotrebe riječi *dvoje, troje, četvero*, dolazi se do zaključka da oblici *dvoji* m., *dvoja* s., *dvoje* ž. ne mogu biti određeni kao množina zbirnog broja, već da spadaju u kategoriju adjektiva.

Utvrđuju se dva temeljna tipa brojnih konstrukcija – konkordantni i partitivni. Kod prikaza konkordantnih konstrukcija vrijedno je pažnje određenje da je gramatički morfem *-a* koji se dodjeljuje supstantivima muškog i srednjeg roda paukal, koji zapravo ima značenje nekolicine. Kod izbora ovog termina postavljam primjedbu koja se svodi na to da kategorija paukala, kada bi zaista postojala, ne bi bila ograničena samo na dva roda. Riječ je o tome da konstrukcija *dva grada* predstavlja ostatak nominativa/akuzativa duala koji nije preživio za ž. r., a koji je, osim za pojave koje dolaze u paru, i u prošlosti bio orijentiran ka zbirnom značenju jedinstvenog skupa. Što se tiče paukala za s. r. ostala bih rezervirana prema stavu koji se nalazi i u gramatici Thomasa i Osipova, jer oblik *sèla* (*ova dva sèla*) je regularan nominativ/akuzativ množine s. r. (*ova nova sèla*) i samo slučajno se podudario s nastavkom za nomina-

tiv/akuzativ duala m. r. Ipak, čak i ovakvo rješenje, kojim se uvodi kategorija paukala, povoljnije je nego tumačenje da se u slučaju ovog nastavka *-a* radi o genitivu jednine, što se može sresti u gramatikama.

Autor je nastojao pronaći više činilaca koji djeluju na sintaksička slaganja konstrukcija s brojevima 2-3-4, te s brojevima iznad 4, kojima je zahvaćen predikat na takav način da se u govornoj realizaciji pojavljuju dvostruka rješenja. U knjizi se navode sljedeći:

- distributivni prijedlog *po* obavezuje na upotrebu glagolskog oblika u jednini (*kupovalo se po pet pari cipela*),
- upotreba priloga (*povrijeđeno je najmanje deset ljudi*) ili prijedloga (*u skloništu se nalazi oko deset djece*),
- prisustvo anaforske lične zamjenice u genitivu (*ostalo nas je osamnaest*),
- subjekt koji označava mjeru (*prošlo je deset sati*),
- „predikat postojanja“ (*bilo je tri stotine pedeset*).

S druge strane, prema autorovom korpusu, upotrebu množine motivira:

- glagol koji označava reciprocitet (pet parova *su se ljubili*),
- glagol uveden u klauzu relativnom zamjenicom (*sedam osoba koje su se nalazile u vozilu*),
- subjekt za koji se izriče imenski predikat određen je brojem (*pet djevojaka su gladne*).

Ove kategorije slaganja nisu u gramatikama dobile stroge preporuke, i sami govornici najčešće imaju dvostruka rješenja, ali metodika poučavanja stranih studenata susreće se s problemom nepostojanja upotrebljivih pravila i, što je važnije, nemanja ograničenja ili odgovora na pitanje kada se u slaganjima koristi isključivo jednina, a kada isključivo množina. Praktično rješenje da je upotreba paukala rezervirana za brojeve 2, 3, 4 i da slaganja u kopalativnom glagolu u tom slučaju dolaze u množini, a da brojevi iznad 4 najčešće imaju glagolska slaganja u jednini (s.r.), još uvijek se testira.

Izuzevši dijelove u kojima se autor bavi preskripcijom kako bi standardni jezici trebali izgledati,¹³ za njegovu deskripciju brojeva i sintaksičkih konstrukcija s brojevima mogu se izreći samo pohvale. Slavistika je obogaćena jednim gramatičkim djelom koje je posvećeno dosad prilično zapostavljenoj, slož-

(¹³) Sveukupno iskustvo pokazuje da se jezik zna sam zaštititi od bilo kakvog normativnog nasilja, te mu u tome nije potreban zagovornik.

noj i zamršenoj, a studentima neophodnoj oblasti. S obzirom na bogatstvo primjera i detaljne prikaze sintaksičkih slaganja brojnih konstrukcija, sasvim sigurno se može očekivati da će djelo nadahnuti buduća istraživanja na planu sintakse.

LEJLA NAKAŠ